

УДК 502.42:634.23

Гадзало А. Я.
*кандидат економічних наук, докторант
Інституту агроекології і природокористування
Національної академії аграрних наук України*

Gadzalo A. Y.
*Candidate of Economic Sciences
Competitor for Doctors Degree,
Institute of Agroecology and Nature Management*

ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

PROBLEMS OF ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN ENSURING BALANCED DEVELOPMENT UKRAINE.

Анотація. У статті проаналізовано проблему раціонального природокористування в Україні порівняно з країнами ЄС. Досліджено теоретико-методологічні засади розвитку збалансованого природокористування в сучасних умовах. Запропоновано створити економічний механізм вирішення проблеми збалансованого раціонального природокористування.

Ключові слова: природокористування, економічний механізм, навколишнє природне середовище, природні ресурси.

«Людина у своїй поведінці повинна керуватися принципами природної рівноваги при врахуванні взаємодії економічних, соціальних та інших факторів із використанням основних принципів біоінернетичної саморегуляції»

Фредерік Вестер

Постановка проблеми. На сьогодні проблема охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів переросла в одну з найважливіших глобальних проблем сучасності. Від неї залежить основа існування людського суспільства. Цілком очевидно, що вирішення можливе лише за умови об'єднання зусиль міжнародного співтовариства, коли охорона навколишнього природного середовища стане однією з найважливіших функцій усіх без винятку країн.

Перехід економіки України до моделі збалансованого економічного розвитку на довгострокових засадах вимагає не тільки підвищення ефективності виробничої діяльності, але й раціоналізації використання природних ресурсів, зменшення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище. Однак, як зауважують українські фахівці, драматизм полягає в тому, що попри всі зусилля світової науки ми не маємо готових моделей збалансованого розвитку суспільства, а господарська діяльність здійснюється за рахунок природи та майбутніх генера-

цій. Ще на Конференції ООН із навколишнього природного середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) відзначалось, що модель розвитку індустріальних країн, які досягли прогресу за рахунок використання «чужих» природних ресурсів, буде втрачати свою життєздатність у міру вичерпування ресурсно-екологічного потенціалу планети. Модель «споживчого суспільства» безперспективна і веде до катастрофи [1, с. 33].

Загострення екологічної кризи в Україні та загрозливий характер стану довкілля, зокрема атмосферного повітря, земельних, водних, лісових ресурсів, вимагає істотного посилення ролі держави, її центральних управлінських органів у розв'язанні екологічних проблем у господарській діяльності.

Крім того, проблема раціонального збалансованого природокористування посилюється значним техногенним навантаженням на екосистему України та станом забруднення навколишнього середовища, що, своєю чергою, негативно позначається на якості життя населення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема раціонального використання природних ресурсів і збереження природного середовища, обґрунтування теорії і практики ведення господарства в докорінно змінених природних екосистемах, а також управління природними ресурсами знайшли відображення в багатьох наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як:

Г.В. Черевко, Ю. Бойчук, В. Боков, О. Бугай, А. Васильєв, Г. Васюкова, О. Веклич, В. Вовк, О. Фурдичко, О. Дребот, В. Голян, М. Гузєєв, С. Дорогунцов та ін.

Аналіз сучасних досліджень дає підстави дійти висновку, що найсуттєвішими перешкодами для реалізації існуючого законодавства є низький рівень фінансування природоохоронних програм, недостатність наукових досліджень у цій сфері, а також незадовільний рівень наукових розробок, нехтування вітчизняним і зарубіжним передовим досвідом.

Мета статті полягає в аналізі проблеми раціонального природокористування з урахуванням економічних механізмів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід’ємна умова збалансованого економічного та соціального розвитку України, адже сучасна практика природокористування та природоохоронної діяльності засвідчують про низьку ефективність державного регулювання в цій сфері. Це пов’язано насамперед із недосконалістю економічних, правових, політичних, соціальних механізмів раціонального природокористування та низьким рівнем його впровадження в практику господарювання [2].

Збалансованому вирішенню цих пріоритетів мають сприяти територіальне планування, управління і певні обмеження кількісного зростання елементів тріади «природа – економіка – соціум». Проблема відсутності сталого розвитку в умовах зростаючого антропогенного тиску і погіршення якості життя населення є актуальною на всіх територіальних рівнях – від планетарного до регіонального.

Незважаючи на те що економіка України все ще переживає глибоку структурну кризу, обсяги виробництва є незадовільними, для країни характерний один із найвищих рівнів техногенного навантаження серед країн

СНД і Європи. Це можна пояснити нераціональним розміщенням продуктивних сил [3, с. 90]. Для України характерна ситуація, коли в окремих регіонах зосереджено максимальну кількість ресурсів, однак через неналежний рівень природоохоронних заходів ці ж регіони на сьогоднішній день є найбільш забрудненими. У цілому по Україні рівень техногенного навантаження становить 14,17%, що перевищує показники індустріально розвинених країн Західної Європи – Німеччини, Італії, Франції, відповідно, у 1,63; 1,58 і 1,44 рази [5; 3, с. 90–91]. Протягом останніх років техногенне навантаження на навколишнє природне середовище зменшилося, що обумовлене зменшенням обсягів виробництва та скороченням реального сектору економіки. Але екологічна ситуація в природному середовищі залишається напруженою. Аналіз абсолютних та інтегрованих показників техногенного навантаження на навколишнє природне середовище свідчить про те, що екологічна ситуація у природному довіккілі як життєво важливому середовищі для існування людини залишається досить напруженою.

На сьогодні близько 15% території України з населенням більше 10 млн. осіб знаходиться в критичному екологічному стані, має найбільший рівень розорювання земель, споживання водних ресурсів, вирубки лісів [3; 5].

За питомої ваги території 2,7% викиди шкідливих речовин в атмосферу сягають 18%, скиди стічних вод у поверхневі водойми – 12%, щорічне складування відходів – 19% від минулих всесоюзних показників. За сформованої структури економіки країни щорічно використовується близько 1,5 млрд. т природних ресурсів, у розрахунку на душу населення – 30 т щорічно. Такий

великий обсяг використання природних ресурсів свідчить про їх екстенсивне використання і призводить до значного забруднення атмосферного повітря у два-три рази більше, ніж в Європі. На одного жителя країни припадає близько 200 кг викидів в атмосферне повітря [5; 4, с. 45–48].

Крім того, обсяги токсичних промислових відходів становлять 3,91 т, а обсяги забруднених вод, які скидаються у водні джерела, – близько 6,4 тис. м³, що перевищує аналогічні показники в країнах Західної Європи в 4,5–7,5 разів [5, 3]. На сьогоднішній день необхідно розробити заходи, які були б направлені на стимулювання поворотного і безповоротного водокористування з метою зниження водозабору та обсягів стічних вод. Із метою зниження втрат води під час транспортування необхідно провести комплексну модернізацію водогінних систем.

Катастрофічною виглядає ситуація поводження з відходами. На сьогоднішній день в Україні накопичено 29,7 млрд. м³ відходів (5,7 млрд. м³ – тверді побутові відходи), що значно перевищує показники Німеччини (9,7 млрд. м³), Італії (10,17 млрд. м³), Франції (10,02 млрд. м³). На кожного жителя України приходить 632,25 л неочищених стічних вод. Для країн Західної Європи ці показники майже у два рази менші: у Німеччині – 317,11 л, в Італії – 341,9 л, у Франції – 331,9 л [5; 3, с. 92].

Якщо взяти до прикладу зарубіжну практику, яка свідчить, що основою всієї системи захисту навколишнього середовища в економічно розвинутих країнах є активне державне регулювання, в якому значні пріоритети надаються економічному стимулюванню та підтримці підприємництва, що розвивається в напрямі екологізації суспільного виробництва.

У загальній структурі природокористування певне місце відводиться лісоресурсній компоненті, значення якої в економіці, екології та соціальній сфері важко переоцінити. В Україні лісоресурсна складова становить порівняно незначну частку у виробництві валової продукції. Водночас від рівня використання, збереження і відтворення лісів значною мірою залежать розвиток продуктивних сил, передусім сільських територій, та екологічна ситуація. Лісистість країни (17,6% її площі) є значно нижчою, ніж у багатьох країнах Європи. Низьке заліснення території, яке в окремих регіонах не перевищує 4%, не відповідає оптимальному рівню, зумовлює зниження важливих екологічних функцій лісових насаджень. Близько 3,5 млн. га лісів радіоактивно забруднені. За часів незалежності стали переважати корупційні схеми знищення лісів. Через велику кількість лісокористувачів та стихійне формування приватної власності на лісові угіддя, істотне зниження обсягів агролісомеліоративних заходів, різке зменшення площ лісосмуг унаслідок їх вирубування та переведення в інші угіддя наше лісове господарство деградує [6].

Глобальний характер екологічних проблем і відсутність глобального суспільного механізму регулювання національних екологічних дій диктують необхідність урахування їх специфіки на рівні регіонів і підвищення ролі територіальної ланки управління в подоланні цих проблем. У перехідний період цілям соціально-економічного розвитку України найбільшою мірою відповідає регіональний принцип організації суспільно-економічної і виробничо-екологічної діяльності (взаємодії).

Найскладнішим залишається завдання з імплементації норм і стандартів екологічного права у практику господарської діяльності, зокрема на рівні технологічних процесів. Це потребуватиме розроблення програм переходу окремих галузей і виробництв на нові стандарти екобезпечної діяльності, впровадження розширених моніто-

рингових практик, удосконалення системи екологічного контролю і посилення громадського контролю як його складової частини. Ці механізми передусім варто апробувати у транскордонних регіонах, які мають спільні з країнами Євросоюзу завдання із захисту навколишнього природного середовища, а також підпадають під дію Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великій відстані [7].

Для успішного розв'язання завдань проблем раціонального природокористування Україна має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, вагомий людський капітал, поступово зростаюча інвестиційна привабливість. У цьому контексті дослідження та наукове осмислення досвіду формування європейської аграрної моделі сприятимуть проведенню структурних реформ у галузі сільського господарства та підвищенню рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на європейському та світовому ринках.

Висновки. Практична реалізація ідей збалансованого розвитку вимагає передусім розробки національ-

ної стратегії збалансованого розвитку України. Не менш важливим елементом реалізації збалансованого розвитку регіонів України є вибір інструментів впливу та забезпечуючих механізмів для повної реалізації стратегії. Низька еколого-економічна ефективність виробництва валового національного продукту по всіх регіонах України свідчить як про наявність накопичених протиріч розвитку між економічною та природною складовими, так і про низьку ефективність існуючих механізмів забезпечення збалансованого розвитку.

Головний шлях розв'язання проблем екології – повний перехід промислового та сільськогосподарського виробництва на безвідходні технології та замкнуті цикли природокористування, які виключають викид шкідливих речовин і відходів у навколишнє середовище. Отже, об'єктивною є потреба в удосконаленні державної політики, включаючи заходи у сфері ціноутворення та регулювання, з метою зміни неправильних ринкових стимулів, що обумовлюють нераціональний розподіл капіталу й ігнорують соціальні та екологічні наслідки.

Список використаних джерел:

1. Стефанків О.М. Стратегічні напрями раціонального природокористування в АПК та забезпечення екологічної безпеки в соціумі / О. Стефанків // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 32–37.
2. Салатюк Н.М. Зарубіжний досвід регулювання природокористування та охорони навколишнього природного середовища / Н.М. Салатюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2486/1/333.pdf>.
3. Пашенцев А.И. Тенденции развития экологической ситуации в Украине / А. Пашенцев, О. Униятова // Экономика и управление. – 2010. – № 6. – С. 89–96.
4. Паламарчук В.О. Еколого-економічні та соціальні нариси з проблем природокористування: [монографія] / В.О. Паламарчук та ін. – Донецьк: Пороги, 2004. – 258 с.
5. Довкілля України у 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: syb.org/publications/dovkilya-ukraini-u-2009-rotsi.
6. Оскольський В. Раціональне природокористування – важлива умова ноосферного розвитку України / В. Оскольський // Економіка України. – 2011. – № 11. – С. 4–13.
7. Регулювання екологічної безпеки транскордонного регіону в умовах євроінтеграції України (наукова доповідь) / В.С.Кравців, П.В. Жук, І.А. Колодійчук [та ін.]; НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долинського»; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2015. – 121 с.

Анотація. В статтю проаналізована проблема раціонального природопользования в Україні по сравнению со странами ЕС. Исследованы теоретико-методологические основы развития сбалансированного природопользования в современных условиях. Предложено создать экономический механизм решения проблемы сбалансированного рационального природопользования.

Ключевые слова: природопользование, экономический механизм, окружающая природная среда, природные ресурсы.

Summary. In the article the problem of rational management nature is analysed in Ukraine and by comparison to other countries of EC. Theoretical and methodological principles development of balanced management nature are investigational in modern terms it is suggested to create the economic mechanism of decision problem balanced rational management of nature.

Key words: management of nature, economic mechanism, environment, natural resources.